

"לב לבבי הנאהב": הקינה של משה בן יצחק מריאטי על פטירת אשתו

אלסנדרו גואטה

המחבר ויצירתו

אם נצרף את כל אבני הפסיפס של המחקר בתחומים הנוגעים לעניינינו של משה בן יצחק מריאטי (כגון רפואה בימי הביניים, תולדות הספרות העברית, וההיסטוריה המקומית של אזורי המרכז באיטליה), נוכל לשרטט תמונה מפורטת למדי שלו. במקרה זה, כמו אצל מחברים יהודים אחרים כגולה, שכתבו במספר לשונות ועסקו בדיסציפלינות שונות, מתבקשת עבודת סינתזה כדי להציג אישיות מורכבת זו על פניה הרבות.

משה בן יצחק נולד ב-1388 בריאטי, עיר בגודל ממוצע מצפון לרומא, ונפטר ב-1467. היה פילוסוף ומשורר נערץ בקרב היהודים ורופא מכובד, גם בקרב הנוצרים. יצירותיו העבריות היו עדיין מוכרות היטב כחמישים שנה אחרי מותו, אולם מאתיים שנה לאחר מכן לא נותר זכר לשמו. בתחילת המאה התשע עשרה, היא תקופת 'חכמת ישראל', כאשר פנו המלומדים היהודים באירופה לעֶבֶר במטרה לחפש עדויות לתהילתם של היהודים בתחומי הרוח השונים, נגאל משה מריאטי משכחה. יצחק שמואל רג'ו (Reggio) הוא ש"גילה" ב-1828 את היצירה השאפתנית "מקדש מעט", אנציקלופדיה של חול וקודש כתובה בחרוזים (terza rima) המתארת מסע אל גן העדן.¹ השפעת ה-Paradiso של דנטה מוצהרת בה בגלוי על-ידי המחבר: "כי ראיתי לאומה הנ[ו]צרית / ספר, כל נושאיו דמיוניות, / ואכרתה למליצתו ברית".² פרסום "מקדש מעט" על-ידי גאלדנטהאל כשני עשורים מאוחר יותר קשר באופן טבעי את המחבר היהודי

1 ביכורי העתים ט (1828), עמ' 14-15.

2 ספר מקדש מעט לר' משה ברבי יצחק די ריאטי, נערך על-ידי יעקב גאלדנטהאל, וינה 1851, דף ג עמ' א.

למחבר הנוצרי, ומשה מריאטי כונה — בכותרת האיטלקית שעל גב כריכת הספר — "דנטה העברי"³.

דימוי זה ליווה את הרב מריאטי במשך זמן רב, ולמעשה פגע בקריאה המאוזנת של יצירתו; השוואה זו בינו לבין דנטה המשיכה לתרום לעיצוב תדמית המחבר היהודי כמחקה הספרות הגבוהה הכתובה על-ידי נוצרים. ההערכות על עבודתו נעו מאז בין שיפוט מחמיר להסתייגות: נאמר עליו שהוא חרזן ולא משורר אמיתי; שחשיבותו מוגבלת להיסטוריונים בלבד (בשל המידע שהוא מגלה על בני דורו), וכן שהוא מעניין בגלל תיאור המסע בעולם הבא במסגרת השקפת עולם יהודית.⁴

אחרי גילוי "מקדש מעט" מצאו חוקרים גרמנים עדויות נוספות על חייו ועל פעילותו: התפרסמה רשימה של עבודותיו — המצויות עדיין בכתב יד — שכללה בעיקר חיבורים בפילוסופיה אך גם ברפואה, יחד עם כתבים שתוכנם אינו מתואר באופן מדויק.⁵

אף העניין המובהק שגילה בו דן פגיס⁶ לא עורר את תשומת הלב של הקוראים בני זמננו ליצירתו הספרותית של משה מריאטי. אולם בשנים האחרונות, באופן מפתיע, החלו חוקרים בתחומים שונים להתמקד באישיותו וביצירתו של משה מריאטי מזוויות ראייה שונות. היימאנס-טרומפ העתיקה לאותיות לטיניות חיבור המוקדש לעניינים בפיזיקה ובמטאפיזיקה.⁷ יצירה זו כתובה במקור באיטלקית באותיות עבריות, סגנונה פשוט יחסית והיא פונה לקהל

3 *Il Dante ebreo, ossia il picciol Santuario, Poema didattico in terza rima, contenente la filosofia antica e tutta la storia letteraria giudaica sino all'età sua, dal Rabbi Mosè, medico di Rieti*. תרגום: הדנטה העברי, והוא מקדש מעט פואמה דידקטית בטרצה רימה, המכילה פילוסופיה עתיקה ואת כל תולדות הספרות היהודית עד זמנו, מאת הרב משה, רופא מריאטי.

4 לסיכום הביקורת על משה מריאטי, ראו מאמרי: Moshe da Rieti (XIVe–XVe siècle), philosophe, scientifique et poète, *Revue des études juives* 158 (3–4), juillet-décembre 1999, pp. 577–586.

5 M. Steinschneider, *Die hebräischen Übersetzungen des Mittelalters und die Juden als Dolmetscher*, Berlin 1893, *passim*; H. Vogelstein — P. Rieger, *Geschichte der Juden in Rom*, 2e Band, Berlin 1895, pp. 68–75; A. Berliner, *Geschichte der Juden in Rom*, Frankfurt a. M. 1893, p. 121; "ליבוכיץ — ש' מרכוס, "לקוטים מרפואות לר' משה דא ריאטי", קרית ספר מב (תשכ"ז), עמ' 120–128.

6 דן פגיס, חידוש ומסורת בשירת החול העברית: ספרד ואיטליה, ירושלים 1976, במיוחד עמ' 300 ו-329–333. וראו גם דבורה ברגמן, "שיטת עמנואל ומקומה בתולדות המטריקה העברית", תרביץ 58, 3–4 (1989), עמ' 413–450.

7 Irene Hijmans-Tromp, *Filosofia naturale e fatti de Dio*, Leiden 1989

”לב לבבי הנאהב“: הקינה של משה מְרִיאָטִי על פטירת אשתו

יהודי רחב. פרסום חיבור זה העשיר את הספרות האיטלקית בטקסט נדיר ויקר ערך בשל מקורותיו התרבותיים ואיכותו הספרותית. מספר קטעים בספר זה, ובמיוחד חלקיו האלגוריים, מפיצים אור חדש על שאר יצירות המחבר. בימים אלה נערכות מהדורות מדעיות של פרקים נבחרים מתוך ”מקדש מעט“⁸ וכן של החיבור הפילוסופי-פיוטי ”יער הלבנון“.⁹ גם החיבור הפולמוסי הדתי של משה מריאטי יראה אור בקרוב.¹⁰

לאחרונה קראה עיריית ריאטי רחוב על שמו, Mosè di Gaio (השם Gaio מקביל ליצחק באונומסטיקון של יהודי איטליה), ואף יזמה הוצאת ספר על יהודי העיר על סמך מחקר המבוסס על תעודות ומסמכים שנמצאים בארכיונים המקומיים. בספר מוקדש פרק שלם למשה מריאטי ולמשפחתו.¹¹

בצירוף המידע ממקורות שונים אלה, ביכולתנו לשרטט את דיוקנו של משה בן יצחק מריאטי בפירוט ניכר. הוא היה בן למשפחה אמידה ומילא מספר תפקידים: הוא היה רב, שופט, ראש ישיבה, רופא ובנקאי. לפעילות אחרונה זו העניקה לו עיריית ריאטי בלעדיות בעיר.¹² הוא היה פעיל גם כסוחר, אם כי לא באופן קבוע.¹³ לאחר שעזב את ריאטי (שבה חיו אז כמאתיים יהודים) עבר משה בן יצחק להתגורר ברומא ולאחריה בפרוג'ה, כנארני, בפוליניו ובפבריאנו, ערים במרכז איטליה באזורי לציום ואומבריה, אך חזר מפעם לפעם לשהות בעיר הולדתו. ב-1416 התחיל בכתיבת ”מקדש מעט“¹⁴ שנמשכה שנים רבות. ב-1437, ולאחר מכן ב-1440, מונה לרופא העיר (medico condotto) ועל תפקיד זה שולם לו שכר שנתי מכובד של 120 דוקטים, שכר שיעלה ל-170 דוקטים כאשר ימלא אותו תפקיד בפבריאנו. מכתבי המינוי אינם חוסכים במחמאות ליעילות עבודתו הרפואית של משה בן יצחק וליושר מידותיו. הוא נקרא ”רופא מעולה ויותר מפורסם מהרופאים האחרים באזורנו“ ו”נאמן ומקובל על העיר הזאת“.¹⁵ ההערכה לעבודתו ניכרת גם בהרשאה שהעניק לו האפיפיור פיוס השני בשנת 1458 לרפא חולים נוצרים. האפיפיור מזכיר את יעילותו ומהימנותו

8 על-ידי דבורה ברגמן, ריימונד שיינדלין וכותב שורות אלה.

9 על-ידי כותב שורות אלה.

10 על-ידי פיליפ בובישון (Philippe Bobichon).

11 V. Di Flavio, A. Papò, *Respublica hebreorum de Reate*, Rieti 2000

12 שם, עמ' 265. ראו גם: Anna Esposito, "Note sulla presenza ebraica in Sabina nel tardo Medioevo", איטליה, יג-טו (2001), ספר זכרון ליוסף ברוך סרמוניטה, עמ' 112.

13 Di Flavio-Papò, (לעיל, הערה 11), עמ' 56; Esposito, שם, עמ' 114.

14 מקדש מעט, דף ג עמ' ב.

15 Di Flavio-Papò, עמ' 54: "Phisicus egregius et famosior aliis phisicis in nostris partibus constitutis" וכן: "Acceptus et fidus communitatis huic"

כרופא: "החזיר לבריאותם הקודמת אנשים כמעט לאין מספר ... עד עכשיו נחשב תמיד כמהימן".¹⁶

אחד מילדיו הוא קרוב לוודאי אבי שושלת הבנקאים דה ריאטי של סיינה, שמילאה תפקיד מרכזי באליטה הכלכלית והאינטלקטואלית, היהודית כמו גם הנוצרית, בתקופת הרנסאנס באיטליה.¹⁷

משה בן יצחק מילא אם כן תפקידים נכבדים בחברה הנוצרית, ובה הוכר כישרונו הרב כרופא, אולם ברור שהוא זכה להערכה רבה עוד יותר בקהילה היהודית, כפי שמעידה העובדה שחיבוריו הועתקו במספר רב יחסית של עותקים ("מקדש מעט" הגיע לידינו בעשרים וחמישה עותקים), וכן מתוך כך שחמישים שנה אחרי מותו עדיין הוזכר וצוטט בשמו בלבד ללא שום ייחוס אחר.

כדורות שלאחריו נחשב למורה בשירה העברית, וכן בחכמה היהודית האמיתית וה"טהורה" — זו שאין בה השפעות זרות.¹⁸ יש לציין את ידיעתו המעמיקה של משה בן יצחק במקורות היהדות, את הידע הנרחב שלו בפילוסופיה ובמדע, את שליטתו הלשונית ואת מקוריות הסגנון ודיוק הביטוי שלו.

ב"מקדש מעט", החיבור הארוך והמורכב ביותר שלו, ריאטי מתכוון לתת תשובה יהודית לקומדיה האלוהית של דנטה, יצירה שהיוותה אתגר לכל סופר, ובמיוחד לסופרים הלא-נוצרים (קרי: היהודים), בשל רמתה הספרותית ומקוריות המבנה שלה. ריאטי מודה בכך שהוא שואל את צורת השירה של דנטה ("ואכרתה למליצתו ברית"¹⁹), כלומר טרצינות בחריזה משורשרת (אבא / בגב), ובמשקל חברתי גלוי (שורות בנות עשר עד שתים עשרה הברות, דהיינו גרסה עברית של ה-*endecasillabo* האופייני לשירה האיטלקית). עם זאת, ריאטי מצהיר על כוונתו לכתוב על נושאים "אמיתיים", ולא על נושאים פרי הדמיון כמו דנטה ("ספר, כל נושאי דמיוניות").

קשה לסכם בקצרה חיבור חשוב זה: זוהי אנציקלופדיה בענייני קודש וחול

16 Di Flavio-Papò, שם, עמ' 54 ו-271: "Pene innumeros pristinae restituerit sanitati ... semper fidelis hactenus reputatus est"

17 M. Cassandro, *Gli ebrei e il prestito ebraico a Siena nel Cinquecento*, Milano 1979 "בוקסנבוים, אגרות בית ריאטי, חל אביב 1987.

18 ראו: אליה חיים בן בינימין מגנצאנו, אגרת חמודות, עורך א' ר' גרינאפ, לונדון 1912, עמ' 4, 23-27. בתוך שירו על גנות הנשים מציין אליה מגנצאנו לטובה שני משוררים; האחד הוא ריאטי והשני דנטה: "הוא רישא בישורון שר חמישים / הרב ר' משה מב"ע מריאטי / והנודע בכל דלתים / חכם חרזים הוא האיש דנטי". ראו: A. Neubauer, "Zur

Frauenliteratur", *Israelitische Letterbode* X (1884-1885), p. 104

19 מקדש מעט, דף ג, עמ' א.

"לב לבבי הנאהב": הקינה של משה מדיאטי על פטירת אשתו

המסכמת בחרוזים את הידע בן זמנו, וכוללת תיאור של מסע שמימי לגן העדן היהודי. היצירה מכילה גם את "שלשלת הקבלה", כלומר את תולדות הספרות העברית מתקופת חז"ל ועד ימיו; מתחלפים בו ניסוחים פילוסופיים ותפילות, אלגוריות וקטעים ליריים. המחבר רואה עצמו כמי שהשלים את המסורת היהודית לא על-ידי חידוש כלשהו בתוכן אלא בהתאמת מסורת זו לשירה. לפעמים הוא מניח תפקיד זה ומתאר את חוויותיו הכמו-נבואיות שלהן הוא זכה, לדבריו, בגלל שקידתו בלימוד ובשל חיפושיו הבלתי-פוסקים אחרי תשובות לשאלותיו המטפיזיות.

"יתכן שלאחר כתיבת "מקדש מעט" סבר משה מריאטי ששירה זו, בגלל החיקוי הצורני, אינה יהודית-עברית דיה, שכן הוא כותב: "בימי נעורי בניתי לי בתים קורי עכביש על תוהו".²⁰ על כן, שלא כמו כל המשוררים היהודים שפעלו באיטליה ואשר השתמשו בסינתזות שונות בין הצורות האיטלקיות והצורות הספרדיות (שאף הן היו שאולות מן התרבות הערבית),²¹ ריאטי פיתח סגנון אישי המצוי בתווך בין הפרוזה המחורזת והשירה, מין מליצה מתוחכמת מאוד המניחה קורא בעל ידע רחב בתנ"ך, בספרות חז"ל וכפילוסופיה. הוא יישם סגנון מקורי זה ב"יער הלכנון", חיבור שנושאו הם אבדן הידע וכן מצבה הבזוי של הנשמה שנפלה מ"מעונות הקדושה" לבית הכלא של החומר. יישום אחר של סגנון זה נמצא בקינה שלפנינו.

בכל יצירתו של משה מריאטי מצטייר בברור מבנה רעיוני אריסטוטלי-רמב"מי, אבל ניתן להבחין גם בהשפעה ניאו-פלטונית המפתחת מספר נושאים מהגותם של אברהם אבן עזרא ואברהם בר חייא. הרעיון הניאו-פלטוני של כליאת הנפש בתוך הגוף, וכן הדגשת רעיון החשק ככוח הדוחף את השכל להכרה ולעלייה במדרגות ההוויה, אופייניים גם לרגישות החדשה של הרנסאנס. העדר כיוונים רעיוניים ברורים, המאפיין כל כך את יצירתו של ריאטי, מעיד על כך שהוא חדל להסתפק בתשובות שסיפקה לו השקפת העולם המקובלת בימי הביניים. עניין זה הופך את יצירתו לחוליה בשלשלת הוגי דעות יהודים המקשרים בין מחשבת ימי הביניים לבין זו של הרנסאנס, שלשלת הנמשכת מחסדאי קרשקש עד יוחנן אלימאנו (מחבר "חשק שלמה") ויהודה אברבנאל (מחבר "שיחות על האהבה").

20 אליה מגנאצנו, אגרת חמודות, שם, עמ' 24.

21 על שילוב שתי הצורות בשירת עמנואל הרומי (ששימש כדוגמה לכל השירה העברית באיטליה עד המאה השמונה עשרה), ראו: דבורה ברגמן, שביל הזהב, ירושלים-באר שבע 1995, עמ' 17-71.

ה"קינה על פטירת אשתו"

הקינה שאנו מביאים כאן נמצאת בארבעה כתבי יד.²² אנחנו מתבססים על כתב היד של Biblioteca Nazionale Vittorio Emanuele III (n. III F 12) (C. 85), שנראה בעינינו המדויק ביותר והיותר שלם, מכיוון שרק בו נמצאת החלוקה בין שמונת ה"פסוקים" (כלומר הפסקאות) של הטקסט, אולם בכמה מקומות (המסומנים על-ידינו בטקסט שלהן בכוכביות) אנחנו מעדיפים את גרסות כתבי היד האחרים. במהדורתנו ניקדנו את הטקסט והוספנו את הפיסוק. החלוקה לטורים נעשתה על-ידינו, לפי שיקולים סמאנטיים וצורניים; אנחנו מודעים לכך שחלוקה זאת היא כשלעצמה פירוש.

הקינה פורסמה כבר, על בסיס אותו כתב-היד וללא הערות, על-ידי אריאל טואף.²³ היא נכתבה כנראה לקראת 1460, בעקבות פטירת אשתו צילה. שתי בחינות ספרותיות מאפיינות את קינתו של משה מריאטי. האחת נוגעת לייחודה התוכני והשנייה לצורתה הספרותית.

כמקובל בקינות ובדברי הספר, אף קינה זו אינה נמלטת מניסוחים קלישאיים והיפרבוליים, אך דומה שמה שמציין אותה הוא דווקא מידת הקונקרטיזם שהיא נוקטת, הן בתיאור מצב האבלות והן בתיאור יחסי הסופד והמנוחה. שבחי הנפטרת אינם היפרבוליים וקונוונציונליים לגמרי אלא חדורים נימה אישית ורגשית. אשת המחבר הייתה כמובן בעלת מידות תרומיות, דיבורה היה נעים, חינכה את ילדיה ללא דופי וליוותה את בעלה בתהפוכות גורלו (שורות 66–75 בקינה); כל אלה הן קלישאות ידועות. אולם המבליט והמייחד קינה זו הוא הניסוח האישי-מאוד של הכאב העצום על מות הרעייה, כאב הנובע מריק שנפער בחיי היום-יום. לא היקום נשאר ריק (כמו בקינות הספרדיות) אלא החלל הקונקרטי של הבית. הבעל האבל מחפש את רעייתו בביתם חיפוש כפייתי "ככסיל שוגה באולת, ונפשי המתנוולת בודקת בהמיה בית ועליה" (30–31) אך הוא נותר עם "אזיר הארגז, אשר פנה את ביתי מזיוה והדרה" (77). בסיום הקינה הוא מתנחם במחשבה שהרגעים הרבים מספור שהם עשו יחד ישובו ויעלו לעיני רוחו: "אריץ המחשבה בכל שעה נכבדת, מהלך חמישים ושתיים שנה אשר התהלכנו" (93–94).

אין אנו מוצאים כאן הצהרות בדבר חלוף החיים או אכזריות ה"זמן"

22 ראו תיאורה להלן.

23 *Gli ebrei a Perugia*, Perugia 1975, pp. 273–274. אני קורא את הקינה בכמה מקומות באופן שונה מפרופ' א' טואף.

"לב לבבי הנאהב": הקינה של משה מריאטי על פטירת אשתו

(הגורל). במידה שהמחבר מעלה הרהורים הנוגעים לגורל האנושות כולה הרי הוא מנסח אותם באופן פרטי לחלוטין. הוא שואל: האם שקול שכר רעייתו המנוחה בעולם הבא לכאבו שלו, של הבעל הנשאר בעולם הזה? על שאלה זו הוא מתקשה לענות, שכן, לדבריו, קני מידה שונים נוהגים בשני העולמות, ועל כן לא ניתן להשוות ביניהם (23–25). וגם כאשר הוא שואל שאלה כללית לכאורה — האם הפרידה בין בני הזוג היא נצחית? ומה אם לנשמות העוזבות את הגוף גורל שונה זו מזו בהתאם למעשיהן? — הוא משיב עליה בתשובה קונקרטיית: אשתו לא הספיקה — או לא רצתה — לגלות לו תעלומה זו על סף המוות (81–88). כבשאר חיבוריו, תביעתו של המחבר לדעת ולהבין איננה מסופקת.²⁴

הממד האישי מודגש גם על-ידי תיאור היחסים הנמשכים בין הדובר לנפטרת לאחר המוות: הוא מביע את הוודאות שלא יחדל מלבכות אותה. ואף נשמתה של צדקת שנכספה לבית אביה (79) ועלתה לשמים אל בין נשמות הצדיקים תמשיך להפנות את מבטה כלפי מטה לבעלה. מבטיהם יוסיפו להיות מכוונים זה לזו וזו לזה: "אביט בשמיך: תמונת נשמתך מכוונת נגדי" (58–59). אף תיאורי האבלות מבליטים את אופייה האישי והקונקרטי של היצירה. נזכרים בה שלבים בתהליך האבל: ימי ה"שבעה" ואיסור התספורת בימי השלושים בקטע המשמש הקדמה; אזכור רגע הבשורה; החרדה האופפת את הבעל כשהוא מחפש את אשתו בבית הריק; ההלוויה, הקבורה, הקמת המצבה, הביקורים התכופים בבית הקברות והישיבה על קברה. ייחודה של היצירה מקשה לומר אם היא מבוססת על דגם יסוד מוכר, או שמא לפנינו כתיבה חופשית, משוחררת ממודלים כובלים.²⁵ קשה אף למצוא דגמים מקדימים בשירה העברית-האיטלקית, שכן הטון האישי מופיע רק לעתים נדירות בקינות יהודי איטליה.²⁶

24 לעניין זה ראו גם מאמרי: "The Crisis of Medieval Knowledge in the Work of the Fifteenth-Century Poet and Philosopher Moses da Rieti" עומד להופיע ב-*Dialogues with the Past and Present: Jewish Cultural Formation from the Middle Ages to the Enlightenment. Proceedings of the Colloquium in Judaic Studies*, Philadelphia 1999

25 קינה מפורסמת בסביבה התרבותית הנוצרית של משה מריאטי היא ה-*Vita nuova* קינתו של דנטה אליגיירי על אהובתו ביאטריצ'ה. על ז'אנר ה-*elegia* בספרות האיטלקית כתב דנטה עצמו, וראו: Dante Alighieri, *De vulgari eloquentia* II, IV, 4; id., *Epistole* XIII, 32. הקינה האיטלקית התפתחה בעקבות הקינה הלטינית, המתארת בדרך כלל אהבה ומוות של אשה צעירה.

26 עמנואל הרומי עיצב נושאים שיריים של ה-*dolce stil novo* ללא כל מאפיינים אישיים. ראו למשל הסונט "נפלה עטרת הזמן", מחברות עמנואל הרומי, עורך דב ירדן וירושלים 1957,

שאלה אחרת היא האם עמד לנגד עיני מחברנו דגם הקינה העברית-ספרדית? בחינה מדוקדקת של קינה זו ביחס לז'אנר הספרותי של הקינה העברית בימי הביניים מגלה כמה הבדלים משמעותיים. הקינה הסטנדרטית בשירת ספרד כוללת חטיבות תוכן אחדות: ההקדמה, ובה תיאורי בכי מופלגים ו/או דברי הגות על גורל בני האדם בעולם, גוף השיר, ובו חטיבות משנה המוקדשות לשבח הנפטר ולקריאה למספד, וסיום השיר, ובו דברי ניחומים ועידוד לאבלים. הן הפתיחה והן הסיום מתאפיינים בניסוח כוללני. האבל על הנפטר הוא אבל קוסמי; מושמעת התרסה כנגד המוות והחלוף החלים על כל בני האדם, או לחילופין, מועלית הקריאה לנחמה מתוך קבלת הגורל האנושי האוניברסלי.²⁷ היסודות הכוללניים והקונונציונליים הללו נעדרים מקינתו של ריאטי. הקינה אינה מסתיימת בדברי נחמה עצמיים אלא בהקדשת מגילת הקינה לרעה הנפטרת בתורת תחליף ("תמור") לכתובה שכתב לה ביום חתונתם (111–112).

הבדל אחר: מושא הקינה היא אישה – אשתו – ולא אדם מכובד, כנהוג בקינה הספרדית. במסורת השירה הערבית, וכן בשירה העברית ההולכת בעקבותיה, נדירות מאוד קינות על נשים. המבקר הערבי אבן רשיק כותב כי יכבד מאוד "על המשורר לקונן על תינוק או אישה, מפני קושי הדיבור בהם ומיעוט התכונות (לתיאור ולשבח)". הקינות הנדירות שכתבו משוררים על נשים מוקדשות לרעיות (או לפילגשים אהובות) של אנשים רמי מעלה – אך אין ביניהן קינות שכתבו משוררים על נשותיהם, אחיותיהם או בנותיהם.²⁸ ההבדלים הרבים בין קינה זו לבין קינות ספרדיות קלאסיות מובילים אותנו למסקנה כי קינה זו רחוקה מן הדגם הספרדי.

כאמור, מיוחדת קינתו של ריאטי גם מבחינה צורנית. זוהי פרוזה מחורזת שחריזתה שונה מן הדגם הקלאסי של הפרוזה המחורזת שהיה נהוג בימי הביניים באגרות מחורזות ובסיפורת המחורזת, דגם שהובא לידי שכלול במקאמות של יהודה אלחריזי וב"מחברות" עמנואל הרומי. בדגם המקובל של הפרוזה המחורזת עולה החריזה בקנה אחד עם ההיגיון הלוגי-תחבירי,

עמ' 69–70. השוו גם לקינתו של יעקב פראנשים על חנה אשת אחיו, עמנואל, "דברי בעלה

על קברה", כל שירי יעקב פראנשים, עורכת פנינה נווה, ירושלים 1969, עמ' 531–536.

27 לניתוח עשיר ומפורט של הקינה הספרדית ראו ספרו של ישראל לויץ, על מות: הקינה

על המת בשירת החול העברית בספרד על רקע הקינה בשירה הערבית, הקיבוץ המאוחד

תשל"ג וכן גם הנ"ל, מעיל תשבץ: הסוגים השונים של שירת החול העברית בספרד,

ב', תל אביב 1995, עמ' 145–147. ראו גם דן פגיס, חידוש ומסורת בשירת החול

העברית: ספרד ואיטליה, עמ' 151–153. על הקינה בספרות הערבית של ימי הביניים ראו:

587–593 *Encyclopédie de l'Islam*, Leiden-Paris 1991, Tome VI, הערך *Marthiya*.

28 ראו: לויץ, על מות, עמ' 88–89. הציטוט מאבן רשיק משם.

"לב לבבי הנאהב": הקינה של משה מריאטי על פטירת אשתו

והחרוזים מסיימים משפטים (או חלקי משפטים).²⁹ בפרוזה המחורזת של ריאטי מקומם של החרוזים אינו חל דווקא בסופי היחידות התחביריות, שכן הוא מרבה גם בחריזות פנימיות. כמו כן, החרוז איננו המרכיב המצלולי היחיד המארגן את הרובד הפונטי. אל החרוז מצטרפות גם אליטרציות, צימודים, ולשון נופל על לשון. כפי שניתן לראות מן ההדגשות שהדגשנו את קישוטי המצלול בדוגמה הבאה — מרבית המילים בקטע נוטלות חלק ברשת המצלולית:

עורה עורה קול שאוני, ואעירה אבלי עולם, חלילי כל סופדים. מנהיג
ההפסדים ויושבי חשך רועה, הרף ממני ואפעה, כי שרף ואפעה צרים
על לבבי לבלעו חנם. יצאוני ואינם ערכי הלב, ששוני הנשמה, ועל ארץ
נשמה אשב (1-8).

וראו שילוב חרוז פנימי וחיצוני גם בדוגמאות הבאות: "ובתי נהי אבנה. אפנה
לפתח עיניים, כיושבת על האבניים" (18-19); "אחותי אשת נעורי, סעפי
יענוני, צירי יענוני; האותיות שאלוני" (16-17). לבד מן החרוז הסופי (uNi)
משתרבת כאן גם חריזה פנימית (aY).³⁰ וכן: "[...] באולת, נפשי המתנולת
בודקת בהמיה בית ועליה, אומרת [...]" (30-31).

התוצאה היא שהחריזה הפנימית שוברת את הקצב הצפוי ומשבשת את
ההפסקות התחביריות ההגיוניות בין המשפטים. הקריאה הנובעת מכך חסרת
ניואנסים אקספרסיביים ברורים: היא יוצרת מעין קצב שבור, ועל הקורא או
השומע לשחזר את משמעות ההיגד מתוך הביטויים המורכבים והמשולבים
ביניהם. טכניקת חריזה זו, על האפקטים הנובעים ממנה, מצויה גם ביצירות
אחרות של ריאטי בפרוזה מחורזת.³¹

אוצר המלים של הקינה המובאת בזה כולל שורה של שיבוצים נדירים למדי

29 ראו דרך משל את הקטע הבא מתוך מחברות עמנואל שבו כל החרוזים הם סופיים: "ויהי
היום, בצאתנו שער עלי קרת / ועלינו בגדי חפש לכבוד ולתפארת / ונתנו ליגונים כתף
סורת / והנה גבירה אחת לפנינו עוברת / והיא לעמודי היפי גלה וכותרת / אספה כל
ההדורים / ויהיו הרואים אותה מאשרים / ביפי ובחכמה ובכשרון / ויאמר אלי השר:
מה ראית בתצללת השרון? / ואען ואמר: ראיתי לה על הגבירות יתרון" (המחברת
השש-עשרה, מהדורת ירדן, עמ' 275, שורות 4-8).

30 בשירה העברית האיטלקית, שלא כבספרדית, גם RaY-PaY נחשב לחרוז כשר.

31 ראו למשל שילוב חריזה חיצונית ופנימית בפסקה השנייה ב"יער הלבנון": "הוי תורה
קדומה [...] המחקה תכונת העולמות, נעלמות אורחותיך, מצטרפות לשמות; ובתוך עלמות
בנעימות יקראו לך חשוקת ראשוני האצילות; סוחרת כללות החכמה, ולמעייני הישועה
ראשית המקור, באוצרותיך יחקור כל יודע סתרי המציאות בלי לאות [...]" (הטקסט מצוי
עדיין בכתב-ידו, אני עומד לפרסמו בעתיד). דוגמה נוספת: "[...] ונפשך לא תחשל לפני
אבות הנזיקין השור והבור. ותחשוב ותבור לשונם, כי המבעה הוא האדם, וסוף ההבער

המתחלפים במשפטים חופשיים. מקור המלים הוא בעיקר מהמקרא, אך יש גם מספר אזכורים תלמודיים מעובדים ("יצא לבכי מנכסיו", 14; "נצחו עליונים", 37), ומונחים פילוסופיים ("שקידת הדמיון", 33). קינה זו המביעה רגשות אישיים באופן ישיר — ועם זאת מבלי לוותר על סגנון מתוחכם, היא הוכחה לערכו של משה בן יצחק מריאטי, מחבר הראוי בוודאי לעניין מחודש.

קִינָה מִהֶרֶב ר' מֹשֶׁה מְרִיאֲטִי עַל פְּטִירַת אִשְׁתּוֹ

עוֹרָה עוֹרָה קוֹל שְׂאוֹנִי
וְאֶעֱרָה אֲבִלִי עוֹלָם, חֲלִילִי כָּל סוֹפְדִים.
מְנַהֵג הַהֶפְסְדִים וַיּוֹשְׁבֵי חֶשֶׁךְ רוֹעָה,
הֶרֶף מִמְּנִי וְאֶפְעָה,
5 כִּי שָׁרַף וְאֶפְעָה צָרִים עַל לִבִּי לְכַלְעוֹ חַנָּם.
יִצְאוּנִי וְאֵינָם עָרְכֵי הַלֵּב, שְׂשׂוֹנֵי הַנְּשָׁמָה,
וְעַל אֶרֶץ נִשְׁמָה
אֲשֶׁב, גוֹף וְנַפְשׁ, בַּחֲשֶׁךְ, שְׂבַעַת הַיָּמִים,
וּשְׁלֵשִׁים אֶסְפוֹר לְתַסְפוֹרַת.
10 אָגֵהֶן בְּדַמְעוֹת מְרִי, אֶקוֹנֵן עַד כְּלִי דִי,
אֲשַׁמִּיעַ קוֹל עַד מְדִי:
"אֵן, יוֹצְרִי, וּמְתִי
גִּידֵר לַפְרָצָה וּמְנוּחַ אֶמְצָא?"
וַיִּצָּא לִבִּי נָקִי מִנְכָסָיו.

15 מְרוֹרוֹת מְכוֹסִיו הַרְוֵנִי עוֹנִי,
אֲחוֹתִי, אִשְׁתׁ נְעוּרֵי!
סַעֲפֵי יַעֲנוּנִי, צִירֵי יַעֲנוּנִי, הָאוֹתִיוֹת שְׂאֵלוֹנִי,
וּבְתִי נְהִי אֶבְנָה*.
אֶפְנֶה לְפֶתַח עֵינַיִם כִּי־שָׁבַת עַל הָאֶבְנִים.
20 אֲשַׁאֵל עַל שְׂשׂוֹן נִשְׁמַתְךָ בְּעוֹלָם מְנוּחָתְךָ*.
אֲחֻהָ צֶרֶת לִבִּי עַל פְּרוּד יוֹפִי מַעֲשֵׂיךָ:

לבא הוכן בשרשו ובלתי הוחש כנחש במסיבו ולא ידע טיבו" (מובאת על-ידי אליה חיים מגינצאנו ב"אגרת חמודות", ראו לעיל, הערה 18).

"אמרי נא, לנפשי אשר אהבתך,
אם שפר פעולתך שמה אליך
שנה להפסד סור זכיותך ממני אלי,
או אין ביניהם יחס, להעדר הדמיון בין שני העולמים". 25

הוי לב המשמים,
מחשבה הממרת אמרים ואין עונה,
אנחותי אשר לא תכלינה
אם תעבורנה על-ידי מונה.
כפסיל שונה באולת, נפשי המתנוולת 30
בודקת בהמיה בית ועליה,
אומרת: "אחותי, אולי אמצאך
לשקידת הדמיון בקברתך
שמה, ימים עוד על* עולמו של יוכל!"
ובמרוצת מחמדי תכל בדרפי חשך 35
אבן מקיר תזעק: "מה תבקש?
נצחו עליונים

ושבוה בארון עשו לה, השכיבוה".
רעדה אחזתני, אחותי, ואכף,
אפה כף אל כף, 40
אשים פעמי דרך המבוי הנצור,
מהלך ארוגך אל נקרת הצור,
אשר נסתרת שם ביום המעשה.

גולל המתגלגל כסופה
בחדרי לבבי הנאלח, 45
דופק הדופק בשעריו, הונה בטוריו:
"אהבת הנעורים זכור ושמור!"
מר ואהלולת הנעתקים לרוש.
עטרת הראש, אפנה הנה והנה
אוסיף אבקשנה; 50
אוי כי לא אראנה בצרור החיים!
נעלמה עולם האחרית.

- שְׁאֲרִית עֶסְקֵי הָרָעִים
בְּקִינִים וְהִגָּה * אֲרָעִים.
55 אֲשֶׁב בְּצַד תֵּלֶם קְבֵרְךָ
לְרֹאוֹת הַיַּעֲלָה אֵד יִרְפָּא אֵד * לִבְכִי
בְּהַרְיַחִי * קְטוֹרֶת בְּשִׁמְיֶךָ.
וְאֲבִיט בְּשִׁמְיֶךָ
תְּמוּנַת נִשְׁמַתְךָ מְכֻנַּת נִגְדִי
60 וּמִתְלַבֵּנַת כְּשֶׁלֶג הַטְּהוֹר מִכְּתָם וְטִנּוּפֹת.
עוֹד יַעֲרֹב מִנוּפֹת
צֵאת נִפְשׁוֹת הַחֲסִידוֹת לְקִרְאָתָהּ.
בְּמִדּוֹת יְקִרְאוּהָ, בְּחִידוֹת: "אִם וְאַחֹת וּבַת".
- וּמִצָּבָה אֶצֶל גְּבוּלְךָ אֶכֶן הָרֵאשׁ,
65 שְׁמָה סְעֵרוֹת הַלֵּב, שְׁאֲגוֹת הַנֶּפֶשׁ נִתְּכוֹת.
אֲזַכְּרָה, וְעֵינַי בּוֹפֹת,
תּוֹכוֹת תְּכוּנוֹתֶיךָ *, הִלְצוֹת שְׁפִתוֹתֶיךָ,
הַבָּנִים אֲשֶׁר נִהְגְּתָ בְּמוֹסֵר,
בְּנוּעָם אֲשֶׁר לֹא סָר,
70 וְלִרְגָעִים לֹא יִחְסַר מִתּוֹכַחַת מְגוּלָּה.
נִמְשַׁכְתָּ אַחֲרַי בְּחֻמְלָה בְּמַסְלוֹת מְזוּלֵי הַמְּטוֹרְךָ;
הָעֵת מְצַאֲנִי פִּגְעַת בְּהִתְאַפְּקוֹת
וְסִבֵּל מֵאַהֲבָה שְׁעוֹר אֲשֶׁר לֹא יִמַּד.
הוּא אוֹצְרֵי הַנְּחֻמָּד, צוּר * הַחֲלָמִישׁ,
75 אוֹסֵף חֻמְדַּת לִבְכִי הַמְּדוּפָה, בְּמָקוֹם צֹר!
צֹר וּמְצוּק מְצַאֲנִי וְתַחֲתֵי אֲרָגֵז.
אֲוִיר הָאֲרָגֵז אֲשֶׁר פָּנָה אֶת * בֵּיתִי מִזִּינָה וְהִדְרָה.
- בְּהִירַת הַמַּעֲשִׂים וּבְכָרָה:
בְּהִשְׁלֵם תְּקוּפַת שְׁבִיעֵיּוֹת שְׁנוֹתֶיךָ נִכְסַפְתָּ לְבֵית * אֲבִיךָ
80 וְגִנְבַתְּ אֶת לִבְכִי; שִׁבְתָּ אֶל אֲרֶץ אַחֲוֹתֶיךָ
וְאֲזַנִּי לֹא גָלִית, יְקָרָה מִמְּרָגְלִית,
הָאִם אֶצֶל הַתְּכָלִית
הַפְּרֻדָּה הַנִּפְשׁוֹת הַנִּקְשָׁרוֹת קֶשֶׁר אוֹמֵן,

- אחת אל מקום נאמן
והשנית תשאַר שוממה 85
ולא תדע מה זה ולמה;
או אם שוממה היתה מחמתך, אחותי,
שלא אראה פניך בצאת נשמתך,
למען תשאַר תמונתך בנפשי לעולם
רשימת תאר חיים פאשר היית 90
ולא תאר מתה.
- עת בעתה היום הזה לי, ובשתיים אתנחם:
אריץ המחשבה בכל שעה נכבדת
מהלך חמשים ושתיים שנה אשר התהלכנו
ועם לבבי אספרה נעימות מדותיך, 95
ערבות חברתך בדרך בדרך,
ואחריתם זאת, המרה לי כלענה.
אסובב מימים ימימה אל הסלע, מקום קברך,
אגע בעפר, פסות גויתך*,
הנאות למשושי מעפרות זהב. 100
לב לבבי הנאהב הלא את היא.
נכבדות אדבר כך כל ימי עולם,
ואברכך, ובשכבי ובקומי לא אחשה,
אזכיר את שמך פאיש נקשה,
צפורה, אשת משה. 105

אני הוא המתאבל עליך, משה בכ"מ יצחק, אישך, שמונה פסוקים אלו
כותב בדמע.

- קולי אחותי צילה ברמתי,
ונבְהי תמרורים על פרוךך בכי ונהי.
אזכור יום חתונתך אומרת בביתי:
”יהי אור“, ויהי. 110
מגלתי זאת קחי
תמור פתופתך — והיא הי.

רשימת כתבי היד

Napoli, Biblioteca Nazionale Vittorio Emanuele III n. III F 12 C. 85 = נ
Oxford, Bodleian Library, Michael 391, ff. 59v-60r (Jerusalem = א1
Nat. Libr. Microfilm Dpt. 19151)

Oxford, Bodleian Library, Canon Or. 97, ff. 59v-60v (Jerusalem = א2
Microfilm 20519)

Firenze, Biblioteca Laurenziana, plut. 88.19, ff. 44r-44v (Jerusalem = פ
Microfilm 17845)

הטקסט המובא בזה מבוסס על כתב היד "נ", להוציא מילים המסומנות
בכוכביות שנוסחן נשען על גרסאות בכתבי יד אחרים.

חילופי נוסחאות

הכתובת — א2 פ קינה חברה מורנו הרב ר' משה ז"ל מריאטי על פטירת אשתו ע"ה.
1 — א1 א2 פ עורה פעם אחת. 2 — א1 עולם, חלילי חסר. 3 — א1 א2 פ
ההספדים; א1 יושבי. 6 — א1 שושני. 7 — א1 א2 פ הנשמה.
10 — א2 אגהרך (?). 12-13 — א2 עד מתי אין יוצרי ושדי; א2 פ עד מתי אין יוצרי
ושדי. 16 — א1 א2 פ עצם כבודי במקום אשת נעורי. 17 — א1 יצורי
במקום צירי; א2 פ האתייות. 18 — נ אבכה, א1 אבנה. 19 — א1 היושבת;
א2 פ אבנים. 20 — נ נשמתך, א1 א2 פ מנוחתך. 23 — א1 לפעולתך; אליך
חסר. 24 — א2 הוד במקום סור. 25 — א2 מבין. 30 — א1 וככסיל שונה;
א1 א2 פ מתנולת. 31-32 — א2 בודקת בעליה ובית בהמיה או מרד; פ בודקת
בעליה ובית בהמיה. 34 — נ א2 עד, א1 פ על. 39 — א1 אחותי חסר.
42 — א2 פ דרך נקרת הצור. 44 — א1 ומתגולל; א2 המתגולם (?).
47 — א2 פ אהבת עולם. 48 — א1 א2 פ מור. 54 — נ והגא א1 פ והגה,
א2 והגי. 56 — א1 א2 פ לראות חסר. א1 א2 פ בהריחו;
א1 בהריחי. 58 — א2 פ ומביט; א1 בשמך. 62 — א1 לקראתם.
65 — א1 רעדות במקום סערות. 67 — נ תכונתיך; א1 א2 פ תכונותיך.
69 — א2 פ אשר חסר; א2 לסר (?). 72 — א1 מצאת. 73 — א2 אשר חסר.
74 — נ צורי, א1 א2 פ צור. 77 — א1 ענה את ביתי; א2 פ ענה ופנה את ביתי; נ
אל במקום את. 79 — א1 שבעיות, א2 פ שביעייות; נ למול, א1 א2 פ לבית.
80 — א2 פ אחזתך. 81 — א2 ואותי במקום ואזני. 83 — א2 פ אמן.

"לב לבבי הנאהב": הקינה של משה מְרִיאָטִי על פטירת אשתו

87 — 2 א נפשך במקום נשמתך. 90 — 1 א רשומת פעמיים, 2 א פ רשומה; 1 א הנאת (?) במקום תואר. 92 — 1 א לי חסר; אתנחם חסר; ארוץ. 94 — 1 א נ"ב במקום חמישים ושתיים; 1 א התהלכנו יחד. 97 — 1 א ואחריתה זו; 2 א פ מרה; 1 א 2 א פ לי חסר. 98 — 2 א פ ואסובב. 99 — 1 א אגע בגוש עפר גוייתך ע"פ איוב ז 5: חתיכת עפר; נ גוייתך, 1 א 2 א פ גוייתך. 100 — 1 א 2 א פ אך במקום את. 102 — 1 א בכל ימי היותי עולם. 103 — 1 א פ ובשכבי ובקומי לא אחשה חסר. 104 — 1 א את חסר. 108 — 1 א 2 א פ ומרורים. 109–110 — 2 א חתנתך, פ חתנך; 1 א 2 א פ אמרתי יהי אור ויהי. 112 — 1 א תמונתך במקום כתובתך; 1 א 2 א פ היא במקום הי.

ביאורים

1–2. עורה ... ואעירה — על־פי תהלים נז 9, קח 3, קריאה לשירה, נגינה ושמחה. קול שאוני — על־פי ישעיהו סו 6, כאן במוכן של קול מספד. חלילי — על־פי מלכים א א 40 וישעיהו ה 12 החליל הוא כלי להבעת שמחה. כאן הופכים מבעי השמחה למבעי צער. אבל עולם — על משקל "אבלי ציון", ישעיהו סא 3. 3. מנהיג ... רועה — הכינויים מוסבים כאן כנראה על מלאך המוות. יושבי חשך — תהלים קז 10. 4. הרף ממני — דברים ט 14. ואפעה — ישעיהו מב 14, אצעק. 5. אפעה — נחש. על־פי "אפעה ושרף", ישעיהו ל 6. לבלעו חנם — איוב ב 3. 6. יצאוני ואינם — ירמיהו י 20. ערכי הלב — על־פי "מערכי לב" משלי טז 1. 7. ארץ נשמה — יחזקאל לב 15 ועוד. דימוי האבל לארץ שוממה. 8–10. תיאור מנהגי האבלות. אגהץ — אולי במוכן אָטְהָר. עד בלי די — על־פי מלאכי ג 10, שם ההקשר חיובי. 13. גדר לפרצה — על־פי עמוס ט 11. כאן פרצה היא הפצע שבלב. ומנות אמצא — על־פי בראשית ח 9. 14. נקי מנכסיו — על־פי תלמוד בבלי בבא קמא מ"א עמ' א. והכוונה: לבי התרושש ונחלש. 15. מרורות ... עוני — על־פי איכה ג 15, "השביעני במרורים הרוני לענה"; איוב יג 26, "כי־תכתב עלי מררות ותורישני עונות נעורי". ועניינו: בגלל עוונותי נענשתי. 16. אחותי — על־פי שיר השירים ד 9 (ועוד); אשת נעורי — על־פי ישעיהו נד 6 (ועוד). 17. סעפי — מחשבותיי. סעפי יענוני — על־פי "שעפי ישיבוני", איוב כ 2. צירי — כאבי. האותיות שאלוני — בישעיהו מה 11 משמעות הביטוי: העם ביקשו מן האל אותות על העתיד לבוא. בשיר זה המקונן הוא השואל בשורות 22–25. 18. בתי נהי — בתי שיר, תרוזי קינה. 19. פתח עינים — הכוונה לעיניו הבוכיות של המקונן; אך גם על־פי בראשית לח 14, לשער העיר, מקום פומבי גלוי לעין עוברים ושבים, שם ישבה תמר אשת ער. על האבנים — מקום ישיבת היולדת, שמות א 16.

בשני הבתים מזדהה המקונן בכאבו עם נשים, ואולי עם הפן הנקבי שלו עצמו.
 20. ששון ... מנוחתך — גמולך בעולם הנשמות. שיעור הבתים 18–20 הוא: אפנה
 בכאבי ואשאל לגורלך. 21. פרוד — ריחוק. 22. אשר אהבתך — רות ד 15.
 23–24. המקונן שואל את הנפטרת האם שכרה בעולם הבא שקול להפסדו שלו
 מפטירתה. 25. והאם יש יחס, בסיס להשוואה, בין העוה"ז והעוה"ב.
 26. משמים — תרתי משמע: משתומם ושומם. 29. על-ידי מונה — ירמיהו לג 13.
 אנחותי רבות מספור. 30. ככסיל שוגה באולת — "וברב אולתו ישגה" משלי ה
 23; "כסיל באולתו" שם יז 12 ועוד. המתנולת — הנפש שהושחתה מרוב כאב.
 31. ברוב איוולתה וכאבה הנפש מחפשת את הנפטרת בכל פינות הבית.
 33–34. לשקידת ... יוכל — הדובר סבור באיוולתו שבגלל התמדת דמותה של
 הנפטרת, אתה חי יותר מיוכל שנים, בדמיונו, יוכל למצוא אותה באחת מפינות
 הבית. 35. במרוצת מחמדי תבל: תנועת כוכבי הלכת. בדרכי חשך — כאשר
 כוכבי הלכת נמצאים בחלק הלא-מואר של מסלולם; לשון אחרת בלילה. ב"יער
 הלבנון" המחבר פונה לספירת חכמה, ליתר הספירות ולשכלים הנבדלים (המפעילים
 את גלגלי השמים) במלים: "יער הלבנון, נהרות ערן, מחמדי תבל..." 36. אבן וגו'
 — חבקוק ב 11. 37. נצחו עליונים — על-פי תלמוד בבלי כתובות קד עמ' א.
 39. רעדה אחזתני — על-פי תהלים מח 7. ואכף — שחה קומתי. 40. כף אל כף
 — יחזקאל כא 19 ועוד. ספיקת כפיים כסימן לאבל וצער. 41. אשים ... דרך —
 על-פי תהלים פה 14. התחלתי לצעוד (אחרי ארון המתה). המבוי הנצור — אל
 המבוי הנצור, כלומר אל הקבר. על-פי "בקברים ובנצורים" ישעיהו סה 4.
 42. נקרת הצור — על-פי שמות לג 22. כאן: קבר. 43. יום המעשה — הוא יום
 הפטירה או הקבורה. הטור כולו נבנה על שמואל א כ 19 בשינוי "נסתרת" מזכר
 לנקבה. 44. גולל — האבן הסותמת את הקבר. המתגלגל כסופה — על-פי
 ישעיהו ה 28, יז 13. זהו דימוי מטונימי מורכב לסערת נפשו של המקונן: אבן הגולל
 הכבדה מצויה בחדרי לבו, אך היא איננה רובצת שם אלא מתגלגלת כסופה.
 45. חדרי לבבי — על-פי ישעיהו יז 13 ואיוב לז 9. הנאלח — הנשחת מרוב כאב (וראו
 "המתנולת", טור 30 לעיל). 46–47. הדם ההולם בהיכנסו בשערי הלב וכיוצאו
 ממנו מאיץ במשורר לזכור את אהבת נעוריו. 48. מר ואהלות — צמחי בושם,
 תהלים מה 9. הנעתקים — נהפכו. לרוש — לרעל. דהיינו — האהבה הפכה לאבל.
 49. עטרת הראש — על-פי משלי יב 4: "אשת חיל עטרת בעלה". 50. אוסיף
 אבקשנה — על-פי משלי כג 35. 51. בצרור החיים — הכוונה כאן לחיים
 הארציים, כמו בשמואל א, כה 29. 52. עולם האחרית — בעולם הנצחי. נראה כי
 כאן משלים המקונן עם מות אשתו ש"נעלמה" בעולם שאינו ניתן להשגת החושים.

"לב לבבי הנאהב": הקינה של משה מריאטי על פטירת אשתו

53. עסקי הרעים — על-פי תלמוד בבלי שבת נב עמ' א. שארית חיי חסרי המזל.
54. קינים והגה — יחזקאל ב 10. קינות ויללה. ארעים — אבכה בקול חזק.
56. אד — טל (כמו ב"ואד יעלה מן הארץ" בראשית ב 6); אד — איד, אסון; צימוד שלם. הטל היורד על הקבר הוא סימן לתחיית המתים (לפי ישעיהו כו 19: "יחיו מתוך ... כי טל אורות טלך"). ושיעור הטור: מראה הטל על קברך יחיה את לבי המדוכא באסונו. על ברכת השקיית הקבר בטל בקינות ספרדיות ראו ישראל לוי, מעיל תשבץ, תל-אביב 1995, כרך ב, עמ' 92–94. 57. על מוטיב הריח הטוב של המת בשירה העברית בספרד ראו לוי, שם, עמ' 77. 60. ומתלבנת כשלג — מיטהרת, על-פי ישעיהו א 18 ותהלים נא 9. 61. מנופת — מדבש. 62. צאת ... לקראתה — השווו תלמוד בבלי, כתובות קד עמ' א: "בשעה שהצדיק נפטר מן העולם אומרים מלאכי השרת לפני הקב"ה: רבנו של עולם, צדיק פלוני בא. אומר להם: יבואו צדיקים ויצאו לקראתו, ואומרים לו: יבא שלום ינוחו על משכבותם".
63. נפשות החסידות קוראות לנפש אשתו, בשל מידותיה המעולות, בכינוים "אם, אחות ובת". בחידות — באופן סתום, כדרך כל העניינים הקשורים לעולם הבא. פירוש אחר: נפש אשתו מתקבלת על ידי המידות — הן הספירות — שקוראות לה לפי השלמות אליה הגיעה ולפי דרגתם "אם, אחות ובת". על הכינוי "מידות" של הספירות ראו זהר חלק ג, דף קכז עמ' ב. וראו גם י. ג'יקטיליה, שערי אורה, לאורך כל הספר. על הכינויים "אם, אחות, בת" בקשר לספירות, ראו זהר חלק ב, דף ק עמ' ב (שם הענין מוגדר כ"רזא סתימא", מה שתואם את ה"חידות" של ריאטי). וראו גם ספר הבהיר, סימן 43 (עמ' 141), במהדורת דניאל אברמס, ספר הבהיר על פי כתבי היד הקדומים, לוס אנג'לס תשנ"ד. 64. אבן הראש — על-פי זכריה ד 7. כאן הכוונה לאבן המסמנת את גבול הקבר. 65. שמה — אצל אבן הראש שם שופך המקונן את לבו. 67. תוכות — אולי המשמעות הפנימית. תכונותיך — או "תבונותיך". הלצות — מליצות, דיבורך היפה. 68. הבנים — ואזכור גם את הבנים שחינכת. 70. תוכחת מגולה — משלי כז 5. 71. במסלות מזלי המטורף — הכוכבים שקבעו את מזלי חרגו ממסילותם. אולי רמז לנדודי המשורר בערי איטליה המרכזית (ראו מכוא). 71–72. העת ... ימד — שיעור הבתים: היית לי בת לווייה גם בעיתות פגעים וסבל, מתוך התאפקות ובאהבה ללא שיעור. 74. אוצרי הנחמד — על-פי משלי כא 20. צור החלמיש — דברים ח 15. ביטויים אלה רומזים לעושר הפנימי של אשתו. משה מריאטי מרבה להשתמש במליצות הקשורות למשה רבנו. ראו לדוגמה "מקדש מעט", מהדורת יעקב גאלדענטהל, ווינה 1851, 2 עמ' ב, 5 עמ' ב. 75. אוסף חמדות לבבי — כינוי נוסף לנפטרת. במקום צר — במדבר כב 26, כאן במשמעות הקבר. הנפטרת שהייתה אוצר ואוסף חמדה מצויה

עכשיו במקום צר. 76. צר ... מצאוני — תהלים קיט 143. ותחתי ארגז — חבקוק ג 16. 77. אויר הארגז — חלל הבית התרוקן עם צאת הארון. בשמואל א ו 8 נזכרים ארון ה' והארגז שלצדו. "פינה את ביתי", על-פי ויקרא יד 36. מזיזה והדרה — ראו בראשית רבה (מהדורת אלבק, עמ' 68:6) על בראשית כח 10: "פְּנֵה הוּדָה, פְּנֵה זִיּוּה, פְּנֵה הַדְרָה". 79. בהשלם ... שנותיך — אשתו נפטרה כשהייתה בת שבעים. הוא מונה את שנותיה ב"שביעיות" דהיינו בעשרה מחזורים של שנות שמיטה. ואולי הוא מבקש לרמוז שהמוות הוא שמיטה, סיום, של מחזור החיים. אפשר לראות במילה "שביעיות" רמז לרעיון של ה"יובל הגדול", בו כל הנשמות חוזרות אל האלהים. על רעיון זה ראו יצחק אברבנאל, מפעלות אלהים, לעמבערג תרכ"ג, דף ס עמ' ב-עמ' ג. נכספת לבית אביך — על-פי בראשית לא 30. נשמתך רצתה לשוב למקומה אצל אלוהים. 80. וגנבת את לבבי — בראשית לא 26. ארץ אחוזתך — על-פי ויקרא יד 34. וגנבת ... אחוזתך — הסתלקת מביתנו במרמה בהעדרי כדי לשוב למקומך שבשמים. 81. ואזני לא גלית — לא גילית לי את סודך, על-פי שמואל א כ 12-13. יקרה ממרגלית — על-פי משלי ג 15. 82-83. תכלית — כאן כמובן אחרית, סף החיים והמוות. שאלת הדובר "האם אצל התכלית וכו'" היא בעצם כפולה. (א) הדובר תוהה היאך ייתכן כי בכלות החיים תפרדנה נפשות האוהבים זו מזו, אף שהיו קשורות זו בזו ללא הפרד. (ב) הוא תוהה על פרידת הנפש מן הגוף שאליו הייתה קשורה "קשר אומן" בחייה. תפיסת הנפש כ"קשורה" לגוף מופיעה גם אצל פיטני ספרד, וראו למשל יהודה הלוי, שירי קודש (מהדורת ירדן) עמ' 417, ש' 169: "דבר נפש יצרתה, קשורה בי...". קשר אומן — קשר חזק, נאמן, או קשר שנעשה ביד אומן. 84. מקום נאמן — על-פי ישעיהו כב 23. כאן: מקום מבטחים אצל האלוהים. 85. שוממה — עזובה. 86. ולא תדע — את סיבת הפרידה. 87-91. או ... מתה — ואולי בשל חכמתך הסתלקת בחשאי, מבלי שאהיה עד לצאת נשמתך. רצית שאזכור תמונתך כפי שהיית בחיך. רשימת — ציור. 92. עת בעתה — בהלה. ירמיהו ח 15, יד 19. ובשתים אתנחם — השוו הקנצונה מאת פראנצ'סקו פטרארקה (המאה הארבע עשרה) על פטירת אהובתו לאורה, Il Canzoniere, CCLXVIII: "היא חוזרת אל מול עיני, כאשה יפה ונאה למדי [...] זה העמוד האחד של חיי, השני הוא שמה הצלול המצלצל בלבי במתיקות". 93-94. אעביר במחשבתי את השעות החשובות בחיינו. 95. ועם לבבי אספרה — על-פי תהלים עז 7. 96. בדרך בדרך — דברים ב 27. 97. ואחריתם כלענה — על-פי משלי ה 4. 98. מימים ימימה — שמות יג 10 ומקומות אחרים. הכוונה כאן לעלייתו לקבר לעתים קרובות. 100. הנאות — הנעים. 102. נכבדות אדבר כך — על-פי תהלים פז 3. 103. בשכבי ובקומי — על-פי דברים ו 7, יא 19.

”לב לבכי הנאהב“: הקינה של משה מריאטי על פטירת אשתו

דהיינו הוא יקפיד לברך את זכרה בוקר וערב, כפי שנהוג לקרוא קריאת שמע. וכן:
לא אחשה — דהיינו, יזכיר אותה תדיר כמו את ציון, על-פי ישעיהו סב 1.
104. כאיש נקשה — מר נפש, ישעיהו ח 21. 105. אשת משה — מריאטי.
שם אשתו (כנזכר להלן) היה צילה, אך הוא מכנה אותה ”צפורה“ בגלל זהות שמו
למשה רבנו. 106. בכ”מ — בן כבוד מורי. פסוקים — הכוונה לפסקאות הקינה.
107. קולי... ברמתי ... תמרורים — על-פי ירמיהו לא 14. צילה — Cella, Cilla,
היה שם נפוץ בין נשים היהודיות בריאטי. ראו V. Di Flavio, A. Papò, *Respublica*
Hebreorum de Reate, Rieti 2000, עמ' 223, 224, 227. 111–112. מגילת הקינה
הזאת תשמש כתחליף לכתובה. תמור — תמורת. הי — נהי, על-פי יחזקאל ב 10.